

УДК 1:316.4

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Здійснено спробу визначити основне світоглядно-понятійне підґрунтя проблеми права людини на інформацію в інформаційному суспільстві. Обґрунтовано, що право на інформацію одержує правову регламентацію не тільки як право індивіда, а й як найважливіша форма забезпечення взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством. Воно обмежує свавілля державної влади, сприяючи її успішній реалізації, і тим самим, гарантує свободу індивіда та суспільства.

Ключові слова: інформація, інформатизація, інформаційні права, право на інформацію, суспільство, особистість.

Актуальність проблеми. Останніми роками стійко складається уявлення про те, що індустріальне суспільство з розвитком технологій і засобів зберігання, оброблення та передавання інформації трансформується в суспільство інформаційне. Частка інформаційного ринку зростає значними темпами, і в розвинених країнах кількість працівників, зайнятих у сфері інформації, вже перевищує кількість працівників, зайнятих у сфері матеріального виробництва. Все більшого значення набувають інформаційні права особи, пов'язані з цим процесом, їх реалізація та захист. Крім того, однією з найважливіших гарантій розвитку, додержання і захисту будь-яких універсальних прав людини є інформація та інформаційні права особи.

Результати **аналізу останніх джерел і публікацій** показують, що разом з позитивними аспектами процесу інформатизації є й негативні: значне відставання технологічного розвитку одних держав від інших, інформаційні війни, кіберзлочинність, які впливають на можливість реалізації інформаційних прав людини. Проблеми, що виникають у процесі інформатизації, мають розв'язуватися всією світовою спільнотою. Тому **метою** статті є визначення основного світоглядно-понятійного поля проблеми інформаційних прав людини в інформаційному суспільстві¹.

Вклад основного матеріалу. У зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій не тільки засоби масової інформації, а й засоби персо-

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

нальної комунікації стають глобальними і перестають бути розділеними державними кордонами. Виникає глобальний інформаційний простір, який означає можливість для людини одержувати і поширювати інформацію у світовому масштабі. Через свою трансграничність інфраструктура телекомунікацій є полем для міжнародного спілкування і міжнародних відносин, міжнародних інформаційних комунікацій.

Разом з тим уся сукупність інформаційно-комунікаційних технологій, їхній розвиток призвели до зростання комп'ютерної злочинності; збільшення впливу ЗМІ у засобах комунікації; підвищення соціальної активності громадян, що давно порушило перед владою проблему наявності великої кількості відомчих таємниць, які призначені для приховування і виправдання причин нетрудового походження статків певного кола людей у суспільстві. Тут і комерційна, і банківська, і навіть державна таємниці.

Багаточисельність таємниць та надзвичайно велика кількість органів і посадових осіб, які мають «повноваження» втаємничувати інформацію, зокрема, про додержання державних стандартів на продукцію та технології виробництва і рецептури харчової промисловості, ліків тощо, призвели до того, що у нас, як влучно зазначає О. Соснін, «усе секрет і ніщо не таємниця» [1]. Для пересічного громадянина подолання бар'єрів, які вибудовують такі таємниці у сфері публічної діяльності влади за умов відсутності дієвого контролю за її органами з боку громадян і цивільних (громадських, громадянських) структур, стало практично неможливим і сприяло розвитку системної корупції в державному апараті.

Всеосяжні соціальні зміни в епоху переходу від індустріального до інформаційного суспільства характеризуються, зокрема, інтенсифікацією і глобалізацією інформаційних зв'язків, зростанням соціальної значущості інформації в усіх сферах життя та виникненням такого специфічного виду суспільних відносин, як інформаційні.

Інформація як специфічне явище потребує особливого правового режиму, а інформаційні відносини – спеціального правового регулювання [2]. Оскільки інформація є суспільним надбанням і благом, з нею тісно пов'язана низка прав людини. В інформаційному вакуумі повноцінний розвиток та існування особистості, належне здійснення нею своїх прав унеможлиблюються.

Хоча інформація і є об'єктом деяких прав людини, ці права за способами їх реалізації можуть бути вельми різними, іноді навіть протилежними.

Право на інформацію активно обговорюється в сучасних науково-правових дискусіях, проте у філософсько-правовій і юридичній літературі відсутні єдині підходи до його визначення. Межі аналізування даного феномена визначити надто складно, і значну складність становлять навіть окреслення

загальних властивостей цього предмета в одній роботі і визначення точки вступу до такого аналізування.

Право на інформацію справедливо використовується в різних контекстах, виступає як багатозначне явище, дослідження котрого відкриває безліч сторін для обговорення, що виходить за рамки суто політичної сфери в царину соціальну, економічну, культурну та технологічну. На міжнародному рівні в центрі уваги опиняються питання національного суверенітету, захисту державної таємниці, трансграничного передавання інформації, нового світового інформаційного порядку і міжнародного захисту інтелектуальної власності. З другого боку, право на інформацію тісно пов'язане з правами споживачів, офіційних посадових осіб, стосується наукових доробок, професійної конфіденційної інформації, медичних і страхових даних тощо. Численні справи, зокрема в Європейському суді з прав людини, останніми роками проілюстрували широкий діапазон індивідуальних прав, що потрапляють в царину права на інформацію. Останнє виявляється в цілому спектрі самостійних значень. Це право обвинуваченої особи знати висунуте проти неї обвинувачення, право ув'язнених відправляти і одержувати кореспонденцію, право потерпілого на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, право доступу до персональних даних і право знати підстави, покладені в основу правозастосовних рішень уповноважених офіційних осіб відносно конкретної особи. Це і право пацієнта володіти вичерпною інформацією про свій діагноз, способи і процес лікування, і право громадян знати, якою інформацією про них володіють відповідні органи, і право батьків на інформацію про своїх дітей, і право пересічних громадян на інформацію про послуги суспільних служб. Профспілки зацікавлені в інформації про управління організацією або підприємством. Громадяни мають право на різного роду офіційну інформацію від державних органів. Маючи інтуїтивне уявлення про значення даного права, кожен індивід використовує його залежно від конкретних обставин свого життя, оскільки право на інформацію найчастіше виступає як право знати, що забезпечує реалізацію інших прав і свобод. У кожній конкретній ситуації потрібна абсолютно особлива категорія відомостей, релевантна задоволенню поставленої мети.

Багатозначність і прояв права на інформацію в найрізноманітніших сторонах суспільного життя ставить закономірне питання про можливість визначити дане право як самостійне. Якщо воно виступає тільки як вторинна правомочність, що є похідною і гарантує реалізацію якогось окремого права, правильніше було б вести мову тільки про інформаційні гарантії, інформаційну складову механізму реалізації прав.

Термін «право на інформацію» зазвичай охоплює систему правомочностей людини на одержання, зберігання та поширення інформації. По суті право на

інформацію стало врівень з природними правами людини хоча б тому, що поза здатністю сприймати, виробляти чи обробляти інформацію людина не може існувати в сучасному світі. Тільки якщо людина одержує інформацію, переробляє її та генерує нову, вона може розвиватися, а отже, і бути повноправним членом суспільства.

Є всі підстави стверджувати, що у визначенні права на інформацію необхідно відштовхуватися від того соціального блага, яке лежить в його основі, тобто від поняття інформації [3]. Невизначеність цієї категорії спричинена саме багатозначністю і широтою предмета регулювання, оскільки у кожному конкретному випадку важливо уточнювати, якого роду інформація мається на увазі. Це також ставить питання про припустимість використання поняття «право на інформацію» відносно різних видів інформації.

Дискусії з приводу поняття інформації є ні чим іншим, як вираженням етапу становлення поняття інформації в сучасній науці, широкого обхвату інформаційними процесами найрізніших сфер життєдіяльності людини. Інформаційні потреби людини у зв'язку з цим бачаться не тільки як принцип гуманізму і розвитку творчого начала в людині, а й, головним чином як необхідна передумова її функціонування, своєрідний «еліксир життя» людини як біо-психо-соціальної системи. Свого часу академік А. Берг писав, що людина може нормально мислити тривалий час лише за умови безперервного інформаційного спілкування із зовнішнім світом [4].

Оскільки людину можна розглядати як складну самоврядну соціальну і біологічну систему, задоволення інформаційних потреб індивіда виступає передумовою його життєдіяльності, сприяє пристосованості людини до умов об'єктивної дійсності, що змінюються, і зумовлює нормальну інтелектуальну діяльність. Таким чином, інформація є соціальним благом, доступність якого для людини надає можливості нормального функціонування як біологічної, так і соціальної складової. Стосовно доступності інформації зазначимо, що для найширшої аудиторії вона визначається здатністю переводити її в цифрову форму, зберігати та поширювати, зокрема через бібліотеки як пункти доступу. Фактично на даний момент діє принцип презумпції закритості інформації, оскільки відкритість державної інформації забезпечується тільки за певним переліком, установленим тим чи іншим національним законодавством [5].

Інформація як соціальне благо дозволяє людині досягати ефективної самоорганізації і реалізувати потенційні можливості, сприяє ефективній діяльності в різних сферах життя, здійсненню свободи вибору. В світлі соціальної природи людини це формує активного громадянина, сприяє подоланню політичної відчуженості влади від суспільства і ефективності управлінського процесу. У зв'язку з цим доцільно говорити про необхідність організації оптимального

забезпечення громадянина найрізнішою інформацією, задоволення інформаційних потреб особи і досягнення інформаційної відкритості суспільства.

Право на доступ до інформації посідає особливе місце, оскільки є гарантією реалізації багатьох інших прав і свобод людини і громадянина. Брак інформації про дії влади перетворює на фікцію основний конституційний принцип, згідно з яким «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» (ст. 5 Конституції України), та створює загрозу узурпації державної влади або зловживання нею. Доступність інформації про діяльність влади є одним з головних засобів, що дає змогу здійснювати громадський контроль за діями влади. Забезпечення представникам засобів масової інформації та громадськості права на доступ до офіційних документів і права бути присутніми на засіданнях органів влади є гарантією політичної свободи, а також стимулює громадян до виконання своїх обов'язків [6].

Дослідження історичних джерел показує, що в усі часи інформація, дані, відомості, знання відігравали важливу роль у будь-якому суспільстві, у будь-якій спільноті людей. Щодо ролі інформації в суспільних відносинах у різних народів існували та існують вислови, які мають різне формулювання, але подібну сутність. Як приклад наведемо декілька: «хто володіє інформацією, той володіє світом»; «хто володіє інформацією, той володіє всім»; «хто володіє інформацією, той володіє ринком».

Проблема права на інформацію останнім часом активно дискутується науковцями. В одному з варіантів право на інформацію розглядається як право на одержання інформації. Зокрема, І. Тіновицька зазначає, що право на інформацію в загальноприйнятому розумінні – це право на одержання різного роду даних і відомостей, необхідних для виконання всіх життєвих функцій як кожної людини окремо, так і різних об'єднань людей, суспільства в цілому, всіх його структур [7, с. 29].

Зазвичай під правом людини і громадянина на інформацію розуміють право будь-якої людини шукати, одержувати, передавати, виробляти будь-які відомості про факти, події, процеси і явища в будь-який законний спосіб.

У той же час, можливе більш ширше тлумачення права на інформацію. Зокрема, В. Дозорцев вважає, що право на інформацію складається з двох елементів: право на одержання інформації і право на її поширення. Перше взагалі належить не до приватного, а до публічного права. Право ж на передавання інформації має цивільно-правовий зміст, воно являє собою виключне право [8, с. 28].

Л. Сергієнко та І. Тіновицька у змісті суб'єктивного права на інформацію, крім права на одержання інформації, виділяють також право громадян на захист інформації, що містить персональні данні [9, с. 25–26].

В. Михайлов до категорії «право на інформацію» включає три види суб'єктивних прав: 1) право на одержання інформації про себе, а власником цього права є фізичні особи; 2) право на одержання інформації про навколишній світ; 3) право на таємницю. Далі він зазначає, що одне з найважливіших конституційних прав – це право на виробництво, одержання та поширення інформації, але, з другого боку, існує не менш важливе право на таємницю громадянина, держави та інших суб'єктів [10, с. 36].

С. Ясечко зазначає, що право на інформацію не обмежується лише наведеними правомочностями. Воно відображає властивість носія інформації: зокрема, можливість її накопичувати, засвоювати, обробляти чи переробляти, надавати іншого спрямування чи сфери застосування та в результаті цього звичай створення (продукування) нової інформації [11].

Право на інформацію сформувалося в процесі зростання ролі інформації в суспільному житті й усвідомлення її значущості для окремої людини. Американський дослідник С. Вієрементрі виділяє як концептуальну посилку в оформленні права на інформацію право людини спілкуватися з собі подібними, здійснюючи постійний обмін інформацією [12]. Право на інформацію виступає його логічним продовженням. Більш того, право на інформацію є ядром усіх прав, реалізація яких дає можливість повніше здійснити принципи підзвітності, підконтрольності посадовців і державних органів, їх відповідальності перед громадянами.

Оскільки користування інформацією є природною потребою людини, право на інформацію можна визначити як соціально визнану можливість особи користуватися інформацією у власних цілях і відповідно брати участь в інформаційному обміні, формуванні інформаційної картини світу [13; 14]. При цьому дане право може виступати одночасно і як моральне, і як юридичне за своїм характером. Моральне право людини на інформацію припускає можливість особи користуватися інформацією для задоволення потреб та інтересів у різних сферах свого життя. Це право дивитися на навколишній світ і слухати, право сприймати навколишню дійсність (і будь-яку інформацію, а не тільки соціальну) всіма органами чуття. Моральне право на певні види інформації може набувати юридичного характеру в тому разі, якщо законодавець вводить у правове регулювання інформаційні гарантії інших основних або галузевих прав громадян.

Юридичного характеру право на інформацію набуває тоді, коли одержання і користування соціальним благом, яке лежить у його основі, одержує не тільки соціальне визнання, а й правову регламентацію і захист. Це стосується у першу чергу інформації, що становить суспільну значущість і відповідно потенційну корисність для будь-якого індивіда. Переважно така інформація

акумулюється органами управління, але й інші суб'єкти соціального життя можуть володіти відомостями, необхідними для усіх членів спільноти. Це, наприклад, інформація про різні сторони суспільного життя: економічну, політичну, екологічну, інформація стосовно питань освіти, культури тощо.

Результати аналізування численних досліджень з даної проблеми [15–23] дозволяють сформулювати таке визначення досліджуваної категорії: право на інформацію – це основне самостійне право, що становить юридично гарантовану можливість вільно шукати, одержувати, передавати, проводити та поширювати в будь-який законний спосіб інформацію суспільно значущого характеру про будь-які процеси і явища об'єктивної дійсності.

Висновки. На відміну від усіх інших основних прав, що становлять конституційно-правовий статус особи, право на інформацію не просто гарантує людині користування конкретним соціальним благом. Чи не найважливішим виявляється його значення для політичної системи суспільства і, зокрема, для механізму функціонування держави. Враховуючи ту роль, яку відіграє інформація в системі, що динамічно розвивається, можна припустити (і знайти приклади в соціальній практиці), що при абсолютній концентрації відомостей в руках органів управління суспільному організму загрожують розпад і руйнування.

Таким чином, на користь управління, на користь держави є накладення певних обмежень на ступінь монополізації інформації з боку державних органів. Це означає, що право на інформацію одержує правову регламентацію не тільки як право індивіда, а й як найважливіша форма забезпечення взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством. Воно обмежує свавілля державної влади, сприяючи її успішній реалізації і тим самим гарантує свободу індивіда та суспільства.

Тому, незважаючи на те що це «наявне» право людини, право на інформацію набуває якості провідного принципу політичної системи і механізму держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соснін О. Про право громадян на інформацію в сучасному суспільстві / Олександр Соснін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3080/>.
2. Бучковская Н. В. Информационные права человека: вопросы общей теории / Н. В. Бучковская [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1201351>.
3. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади / О. П. Дзьобань : монографія. – Х. : Майдан, 2013. – 360 с.
4. Берг А. И. Кибернетика – наука об оптимальном управлении / А. И. Берг. – М. – Л. : Энергия, 1964. – 63 с.

5. Научно-практическая конференция «Право на доступ к информации: возможности и ограничения в электронной среде» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.prlib.ru/Lib/Pages/conference2012.aspx>.
6. Коваль В. В. Право на доступ до інформації / В. В. Коваль // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2011. – № 3 (46). – С. 241–246.
7. Тиновичкая И. Д. Право на информацию и механизм его реализации / И. Д. Тиновичкая // Законодательные проблемы информатизации общества : труды ВНИИСЗ, 1992. – Труды 52. – С. 29–41.
8. Дозорцев В. А. Информация как объект исключительного права / В. А. Дозорцев // Дело и право. – 1996. – № 4. – С. 27–38.
9. Сергиенко Л. А. Субъективное право в информационной сфере / Л. А. Сергиенко, И. Д. Тиновичкая // Проблемы информатизации. – 2000. – Вып. 3. – С. 23–28.
10. Михайлов В. Право на информацию / В. Михайлов // Закон. – 1999. – № 10. – С. 36–43.
11. Ясечко С. В. Проблема субъективного права на информацию в гражданском праве / С. В. Ясечко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2010_50/50/34.pdf.
12. Weeramantry C. G. Access to information: a new human right. The right to know / C. G. Weeramantry [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.uum.edu.my/kip/Record/um836342>.
13. Данильян О. Г. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Інформація і право. – 2013. – № 1 (7). – С. 21–28.
14. Дзьобань О. П. Формування інформаційної картини світу як результат відображення генезису базових форм буття / О. П. Дзьобань // Проблема інформаційного суспільства: соціально-правовий аналіз: наук. статті та тези наук. повідомл. за матер. «круглого столу», 28 лют. 2013. – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2013. – С. 26–36.
15. Арістова І. В. Наука «інформаційне право» на новому етапі розвитку інформаційного суспільства / І. В. Арістова // Правова інформатика. – 2011. – № 1. – С. 3–11.
16. Афанасьева О. В. Право граждан на информацию и информационная открытость власти: концептуальные вопросы правового регулирования / О. В. Афанасьева. – Саратов : Науч. книга, 2004. – 168 с.
17. Гаюров Ш. К. Свобода информации и личное информационное право граждан: теория и практика: монография / Ш. К. Гаюров. – М. : Спутник+, 2009. – 201 с.
18. Беляков К. І. Інформація в праві: теорія і практика / К. І. Беляков – К. : КВЦ, 2006. – 118 с.
19. Костецька Т. А. Право на інформацію в Україні / Т. А. Костецька – К., 1998. – 39 с.
20. Нестеренко О. Право на доступ до інформації: теорія та практика / О. Нестеренко, О. Северин – Х. : Права людини, 2008. – 347 с.
21. Погорелова М. А. Конституционное право на информацию: правовая природа, содержание, структура, особенности регулирования и реализации в Интернете : монография / М. А. Погорелова. – М. : Ин-т гос.-конфес. отношений и права, 2010. – 118 с.
22. Рассолов И. М. Информационное право / И. М. Рассолов – М. : НОРМА: ИНФРА-М, 2010. – 351 с.
23. Корж І. Ф. Зв'язок категорій «функція права» і «правопорядок» з правом громадян на отримання публічної інформації / І. Ф. Корж // Правова інформатика. – 2013. – № 2 (38). – С. 25–30.

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ: ФІЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Дзєбань А. П., Жданенко С. Б.

Предпринята попытка определить мировоззренческо-понятийные основы проблемы права человека на информацию в информационном обществе. Обосновано, что право на информацию получает правовую регламентацию не только как право индивида, но и как важнейшая форма обеспечения взаимосвязи между государством и гражданским обществом. Оно ограничивает произвол государственной власти, способствует ее успешной реализации, и тем самым гарантирует свободу индивида и общества.

Ключевые слова: информация, информатизация, информационные права, право на информацию, общество, личность.

RIGHT TO INFORMATION: PHILOSOPHICAL-LEGAL ASPECT OF PROBLEM

Dzeban A. P., Granenko S. B.

The attempt of determination of view-concepts bases of problem of human right is undertaken on information in informative society. It is grounded, that right to information gets legal regulation not only as right for an individual but also as major form of providing of intercommunication between the state and civil society. It limits tyranny of State power, instrumental in its successful realization, and the same, guarantees freedom of individual and society.

Key words: information, informatization, informative rights, right on information, society, personality.

УДК 340.12

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ СИЛОВИХ СТРУКТУР: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

Показано, чи закріплюється обов'язковість правового виховання працівників силових структур країни. В цьому напрямку проаналізовано основні нормативні акти, що регламентують діяльність правоохоронних органів. Надано пропозиції щодо поліпшення ситуації з правового виховання у наведених структурах.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, правове виховання, силові структури, правоохоронні органи.